

УДК 94 (477.54) „1920-1930”: 792.5

Шевченко С. М.

РОЗВИТОК РОСІЙСЬКИХ ШКІЛ В УСРР (КІНЕЦЬ 30-х-40-І рр. ХХ ст.)

На основі вивчення архівних документів висвітлено організацію російських шкіл до навчання дітей на території України в кінці 30-х-40-і роки ХХ століття.

Ключові слова: шкільна освіта, навчання, російські школи.

На сучасному етапі розбудови Української держави та інтеграції її до європейського освітнього і наукового простору великого значення набуває проблема освітньої етнополітики. Правовим підґрунтям формування державної етнополітики є ряд важливих нормативно-правових документів, а саме: Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Декларація прав національностей України (1 листопада 1991 р.), Закон України “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.), Конституція України (28 червня 1996 р.), постанова Президії Верховної Ради Української РСР «Про інформацію Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження», «Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України» (2007 р.) та ін. [7; 8, с. 491]. Ці та інші документи створили сприятливі умови для вироблення нових підходів у справі національно-культурного будівництва в цілому та організації освіти для національних меншин зокрема.

Дослідження різних аспектів національно-культурних процесів щодо задоволення потреб національних меншин в УСРР 20–30-х років минулого століття знайшло відображення як в історії педагогічної думки (М. Авдієнко, А. Глинський, М. Демченко, М. Зотін, М. Левітан, С. Сірополко, М. Скрипник, І. Хаїт), так і в працях сучасних істориків та педагогів (Н. Агафнова, А. Дизанова, Н. Кривець, І. Кулинич, І. Миронова, В. Орлянський, А. Черкаський, Б. Чирко, Л. Якубова та ін.). Згадані вчені внесли значний вклад у розробку проблеми національно-культурного будівництва для національних меншин в Україні у 20–30-х роках ХХ ст. Вони наводять важливі відомості щодо організації шкільної освіти різних етносів, які населяли Україну в досліджуваний період, а також узагальнюючі статистичні дані з питань становлення та функціонування мережі освітніх закладів для національних меншин, висвітлюють питання підготовки педагогічних кадрів для національних навчальних закладів. Особливе значення має історичний досвід організації російських шкіл в 30-х-40-і роках ХХ століття, коли практично стала русифікація.

Мета статті – розкрити особливості підходу до навчання дітей у російських школах на території УСРР в кінці 30-х-40-і роках ХХ століття.

Провідним завданням у рамках здійснення політики щодо освіти національних меншин уряд УСРР визначив русифікацію освіти та надання можливості представникам найчисленніших народів республіки здобувати знання рідною мовою. Робота шкіл національних меншин безпосередньо залежала від суспільно-політичних явищ і процесів, які в цілому визначили їх зміст і функціонування. Тому, вона здійснена НКО і ЦКНМ ще у 20-х роках – у першій половині 30-х років ХХ століття у напрямку культурного розвитку російських шкіл була значною.

У ході реалізації урядової політики щодо освіти російських меншин особливого значення набували питання формування мережі загальноосвітніх російських шкіл, створення життєздатних й дійових органів з їх керівництва, організаційного та науково-методичного забезпечення. Важливим кроком для російських шкіл стало прийнято ряд постанов ЦК ВКП(б) „Про загальне обов’язкове навчання” (1930), ЦК ВКП(б) «Про навчальні програми та режим

у початковій і середній школі» (1932) [11, с. 29] та введено нові навчальні плани та програми з суспільствознавства, літератури, мов, географії та історії. З цього часу в ці навчальні програми вводилося вивчення матеріалу, що стосувався «національних культур народів СРСР, їх літератури, мистецтва, історичного розвитку, а також і елементів краєзнавства СРСР (природні особливості, промисловість, сільське господарство і т. д.)» [11, с. 29].

Після прийняття постанов ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» та «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» ліквідувалася практика складання «місцевих» навчальних планів. У 1933 р. Наркомос УСРР затвердив єдині навчальні плани для початкових, семирічних і середніх шкіл [2, с. 133-134]. Розглянемо навчальний план російської школи, який передбачав великий обсяг тижневого навантаження, що суперечило віковим особливостям молодших школярів та призводило до перевантаження їх у процесі навчання (табл. 1).

Таблиця 1

Навчальний план початкової російської школи (1933/34 н.р.)

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень			
		I гр.*	II гр.	III гр.	IV гр.
1	Рідна мова	14	14	8	8
2	Російська мова	-	-	3	3
3	Арифметика	7	7	7	7
4	Суспільствознавство	-	-	2	2
5	Географія	-	-	2	2
6	Природознавство	-	-	2	2
7	Співи	2	2	1	1
8	Малювання	2	2	1	1
9	Фізкультура	2	2	2	2
10	Праця	3	3	4	4
Усього		32	32	36	38

* З 1934 р. групи перейменовано на класи.

З нового навчального плану початкової російської школи бачимо, що рідній мові надавалося найбільше годин. Всі решта предметів повністю відповідали єдиному навчальному плану. Але з наступного року уже відбулися зміни.

Згідно з постановами «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» (1934) й географії «Про викладання географії в початковій і середній школі СРСР» (1934), відбувалися значні зміни у вивченні окремих предметів: історії. Тому попередні навчальні плани шкіл національних меншин відрізнялися таким чином: географія у 5-му класі вивчалася – фізична географія, у 6-му – викладався фізико-географічний огляд частин світу, 7-му – було збільшення обсягу вивчення фізичної географії СРСР та огляд СРСР по республіках, 8-му – економічна географія СРСР, 9-му – економічна географія капіталістичних країн; у вивченні була відсутність географії України. Що ж до історії, то встановлювався історико-хронологічний підхід виклад матеріалу [11, с. 37-39].

Запроваджений у 1935 р. Наркомосом УСРР новий навчальний план значно відрізнявся від попереднього, зокрема: зменшувалося тижневе навантаження та кількість годин на вивчення рідної мови, арифметики, праці та фізкультури; вивчення природознавства розпочиналося з I класу; замість суспільствознавства вводився елементарний курс історії; праця доповнювалася вивченням рукоділля. Крім того, навчальні плани були складені для міських (з шестиденним навчальним тижнем) і сільських (з семиденним навчальним тижнем) шкіл з українською та російською мовами навчання (табл. 2 і 3) [15, с. 7-15]. Навчальні плани для міських і сільських шкіл відрізнялися кількістю годин, що відводилися на вивчення мов, арифметики, природознавства, географії та історії. Навчальні плани для українських шкіл та шкіл національних

меншин відрізнялися лише мовами викладання. Зазначимо, що прийняті навчальні плани, як і попередні, були багатопредметними, що призводило до перевантаження учнів.

Таблиця 2

Навчальний план початкової школи (міської) з українською та російською мовами навчання (1935 р.)

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на шестиденний навчальний тиждень			
		I кл.	II кл.	III кл.	IV кл.
1	Рідна мова	9	9	5	5
2	Друга мова	-	-	2	3
3	Арифметика	5	5	5	5
4	Природознавство	2	2	2	2
5	Географія	-	-	2	2
6	Історія	-	-	1	2
7	Рукоділля і труд	1	1	-	-
8	Малювання*	1	1	1	1
9	Співи	1	1	1	1
10	Фізкультура	1	1	1	1
Усього		20	20	20	22

*Крім малювання, у I-II класах передбачалося викладання ліплення, у III-IV класах – ручної праці.

Таблиця 3

Навчальний план початкової школи (сільської) з українською та російською мовами навчання (1935 р.)

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на семиденний навчальний тиждень			
		I кл.	II кл.	III кл.	IV кл.
1	Рідна мова	12	12	6	6
2	Друга мова	-	-	3	3
3	Арифметика	6	6	6	6
4	Природознавство	2	2	3	2
5	Географія	-	-	2	3
6	Історія	-	-	1	3
7	Рукоділля і труд	1	1	-	-
8	Малювання*	1	1	1	1
9	Співи	1	1	1	1
10	Фізкультура	1	1	1	1
Усього		24	24	24	26

*Крім малювання, у I-II класах передбачалося викладання ліплення, у III-IV класах – ручної праці.

Важливою для російських шкіл була прийнята постанова «Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі» (1935), у якій встановлено єдину загальну організацію навчального процесу (терміни навчання і канікул, навчальне навантаження учнів, навчальні плани, уведення в союзних республіках додаткового уроку на тиждень для вивчення російської мови і літератури, тривалість уроку, порядок прийому учнів, атестат і перевідне свідоцтво національними мовами, система оцінювання, положення про екстернат, тип учнівського квитка (рідною мовою), форма одягу учнів та ін.) [12, с. 2-4; 13, с. 1-11]. Зокрема, у наказах наркома освіти В.П. Затонського «Про викладання історії та суспільствознавства в початковій, неповній середній та середній школі» (1935) зазначалося, що в III-IV класах у першому півріччі замість історії слід вивчати мови чи арифметику [6, с. 3] та «Про оцінку успішності учнів» (1935) уведено єдину загальнорадянську п'ятиступеневу систему успішності (дуже погано, погано, посередньо, добре і відмінно) [3, с. 2-3].

Наступним, відповідно до постанови, став наказ наркома освіти УСРР В.П. Затонського «Про викладання історії та суспільствознавства в початковій, неповній середній та середній школі» (1936), де запроваджувалися зміни щодо викладання таких предметів: 3 і 4 класи – у першому півріччі відведені для вивчення історії години використати для мови чи арифметики, відповідно вивчення історії розпочати в другому півріччі; 5 клас – у тому ж обсязі; 6 клас – у першому півріччі години для суспільствознавства використати для викладання арифметики, історію – в тому ж обсязі; 7 клас – у першому півріччі години для суспільствознавства використати для викладання рідної мови, історію – в тому ж обсязі; 8 і 9 класи – у першому півріччі замість історії України запровадити нову історію та другу мову; у другому півріччі – історію СРСР та історію України; 10 клас – у першій чверті викладати історію СРСР, у другій – «Проект Конституції СРСР», у другому півріччі – нову історію та історію колоніальних країн; протягом року замість уроків праці викладати рідну мову та фізику [12, с. 3]. Водночас збільшувалася кількість годин на вивчення фізики за рахунок уроків праці, а також, кількість годин для військових занять [4, с. 4] та ін.

У 1937 р. з навчального плану початкової школи було вилучено трудове навчання, «яке за змістом та організацією не відповідало директивам партії про загальне та політехнічне навчання...» [1, с. 223-224]. Проте трудове виховання учнів здійснювалося під час ознайомлення з науковими основами виробництва на уроках природничо-математичного циклу, екскурсій тощо [9, с.162].

Внаслідок прийняття у 1938 р. постанов РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей» та РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» в українських школах та школах національних меншин вводилося обов'язкове вивчення з 2 класу російської мови [1, с. 224]. Згідно з постановою, вводилася до діючих навчальних планів українських та шкіл національних меншин російська мова як обов'язковий предмет з таким розподілом годин протягом навчального тижня: початкова школа – 2 клас – 2 год, 3-4 год, 4-4 год; неповна середня і середня школа – 3 клас – 4 год, 4-4 год, 5-5 год, 6-5 год, 7-5 год, 8-4 год, 9-4 год, 10-4 год. Також у доповненні постановою №331 РНК УРСР „Про доповнення постанови РНК ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 р. «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України»” (1938) було збільшено кількість годин для вивчення російської мови в українських та школах національних меншин у 1938-39 н.р. для початкової школи (протягом семиденного робочого тижня): 2 клас – 3 год, 3-5 год, 4-5 год; неповної середньої і середньої школи – 3 клас – 5 год, 4-5 год, 5-6 год, 6-6 год, 7-6 год, 8-5 год, 9-5 год, 10-5 год [12, с.7]. Ці постанови свідчили про русифікацію шкіл національних меншин.

У 1939 р. у російських школах було запроваджено нові навчальні плани. Від попередніх у них відбулися такі зміни: вилучення трудового навчання, запровадження військового навчання, обов'язкового вивчення російської мови, історії та Конституції СРСР та встановлювалося єдине навантаження для міських і сільських шкіл; вперше визначався перелік навчальних предметів для підготовчих класів; у I-II класах як окремий урок вводилася каліграфія; з II класу запроваджувалося вивчення російської мови, кількість годин на яку значно збільшувалася; у 3-4 класах малювання та фізична культура були зведені до неприпустимо низької кількості годин – 0,5 [1, с. 226]. А в 1940 р. постановою НК УРСР «Про запровадження навчального плану в школах УРСР» внесено корективи щодо розподілу годин на вивчення української, російської мов та літератури (табл.4) [10, с. 20-21], а також до навчальних планів шкіл з єврейською, польською та іншими мовами навчання (російська мова: I півріччя – 3 год на тиждень, II – 2 год; російська література: I півріччя – 2 год, II – 3 год).

Зміни в навчальному плані для шкіл з російською мовою навчання

№ з/п	Назва предметів	Класи					
		8		9		10	
		1939/40 н.р.	1940/41 н.р.	1939/40 н.р.	1940/41 н.р.	1939/40 н.р.	1940/41 н.р.
1	Російська мова	2	2-1	2	2-1	2	2-1
2	Російська література	3	3-4	3	3-4	3	3-4
3	Українська мова	2-1	1	2-1	1	2-1	1
4	Українська література	2	3-2	2	3-2	2	3-2

З таблиці, видно, що кількість годин для вивчення рідної мови російських шкіл в школах з російською мовою навчання різняться в годинах: для вивчення української мови в школах з російською мовою навчання така сама й навіть у 10 класі зменшується. Проте кількість годин для вивчення російської літератури перевищує відповідну кількість годин [10, с. 20-21].

В цілому по УСРР кількість учнів-росіян, які здобували освіту рідною мовою, збігалася із загальною кількістю представників даного народу: якщо в початкових школах навчалася 8 % етнічних росіян, то по УСРР 7,3 % учнів навчалися в російських класах. Навчання відбувалося російською й українською мовами. Зміст навчальних програм та планів російських шкіл цілком відповідав проведеним освітнім змінам у ході досліджуваного періоду.

Таким чином, проаналізувавши організацію навчального процесу у російських школах у кінці 30-х-40-і рр. є те, що за допомогою партійних постанов, відбулося значне посилення контролю за школами національних меншин, вчительством; єдності змісту навчально-виховного процесу (введення єдиних навчальних планів, шкільного режиму, системи оцінювання, підходів до підручникотворення; збільшення кількості годин на вивчення російської мови; запровадження обов'язкового вивчення російської мови в усіх школах національних меншин, паралельного функціонування російських та українських шкіл тощо.

Отже, навчальні плани, як і програми, не були стабільними. Зміни та доповнення, що відбувалися в змісті шкільної освіти щодо російських шкіл, були сприятливими для функціонування та розвитку російських школярів. Вивчення джерел свідчить, що русифікація дозволяла школі стабільно працювати та забезпечувати навчальний процес.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : [монографія] / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 – 1965) / М. С. Гриценко. – К. : Рад. школа, 1966. – 230 с.
3. Наказ наркома освіти Затонського «Про оцінку успішності учнів» // Зб. наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1935. - №34. – С. 2-3
4. Накази наркома освіти УСРР Затонського В.П. «Про військові заняття в середній школі» // Зб. наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1935. - №26. – С. 4.
5. Наказ Народного комісара освіти тов. Затонського «Про навчальні плани для початкової, неповної середньої та середньої школи УСРР» // Збірник наказів НКО УСРР. – 1935. – жовтень (додаток № 5/6). – С. 3–19.
6. Накази наркома освіти УСРР Затонського В.П. «Про викладання історії та суспільствознавства в початковій, неповній середній та середній школі» // Зб. наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1936. - №26. – С. 3.
7. Народна освіта України. Установи соціального виховання на 1 листопада 1929 р. – Харків : Держ. вид-во «Господарство України», 1930. – 63 с.
8. Національні відносини в Україні у ХХ столітті: Збірник документів і матеріалів. – Київ : Наукова думка, 1994. – 560 с.

9. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917-1980) / под. ред. : Н. П. Кузина, М. Н. Колмаковой. – М. : Педагогика, 1986. – 288 с.
10. Про запровадження єдиного навчального плану в школах УРСР // Зб. наказів та розпоряджень НКО УРСР. – 1940. - №2-/21. – С. 20-21.
11. Постанови партії та уряду про школу. – К.-Х. : Держ. учбово-педагог. вид-во «Рад. школа», 1947. – 152 с.
12. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі» // Зб. наказів та розпоряджень НКО УСРР. - 1935. – №34. – С. 2-4.
13. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі» // Ком. освіта. – 1935. – № 9. – С. 1-11.
14. Постанова № 1331 РНК УРСР „Про доповнення постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 року «Про обов’язкове вивчення російської мови в неросійських школах України” // Зб. наказів та розпоряджень НКО УРСР. – 1938. – №33. – С. 7.

On the basis of study of the archived documents organization of Russian schools is reflected to the studies of children on territory of UKRAINE in 30th-40th of XX of century.

Key words: *politics of processes, education, Russian schools.*